

Хатнюк Ю.А.

к.ю.н.,

доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Львівський державний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Наявність безпеки є необхідною умовою й одним із основних мотивів життєздатності людини, суспільства, держави і світового співтовариства. З виникненням національних держав, перетворенням їх на основний суб'єкт міжнародних відносин безпека набула характеру національної безпеки. Проблема національної безпеки держави має важливе значення в контексті загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів. Саме поняття національної безпеки останнім часом усе частіше з'являється на сторінках інформаційних видань, водночас багатоаспектність і комплексність цієї проблеми зробили її предметом дослідження фахівців різних сфер діяльності.

Актуальним це питання є і для України, оскільки сьогодні наша держава зіткнулася з реальною загрозою її національній безпеці – зазіханням на суверенітет і територіальну цілісність загалом, національна безпека потребує системності її забезпечення, спрямованої на захист національних цінностей і реалізацію національних інтересів. Дослідження національної безпеки України свідчить про те, що забезпечення безпеки особи, суспільства і держави є складною науковою проблемою, що потребує поглибленого вивчення її в комплексі як певної динамічної системи.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи адміністративно-правових засад національної безпеки України були і є об'єктом дослідження багатьох учених, серед них В. Антонов, А. Барановська, Б. Бернадський, І. Білас, І. Бодрова, О. Вовк,

В. Галєєв, О. Глазов, І. Доронін, С. Єсімов, У. Ільницька, Є. Кобко, В. Ліпкан, О. Мельник, Ю. Михайлова, Г. Новицький, Р. Пасічний, А. Пашков, В. Петровський, Л. Погосян, С. Пономарьов, О. Прокопенко, О. Пучков, М. Свердан, Г. Ситник та ін.

Формулювання завдання дослідження. Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу теоретичної та нормативно-правової бази, що стосуються становлення і розвитку системи забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Підвищення наукової зацікавленості до національної безпеки та її усестороннє вивчення є кроком вперед до розуміння її суті та факторів, що її зумовлюють, оскільки тривалий час «національна безпека» ототожнювалася з «державною безпекою», котра здебільшого усвідомлювалася як вузьковоєнна і зовнішньополітична та зводилася до захисту країни від зовнішніх ворогів, безпеки державних інституцій, боротьби із внутрішнім ворогом, а в основі всіх уявлень про безпеку лежали поняття «боротьби» та «співробітництва» [1].

Досліджуючи категоріально-правові аспекти становлення інституту національної безпеки, зокрема його поняття та зміст, необхідно зазначити, що вперше термін «національна безпека» був започаткований після Другої світової війни. Ідея національної безпеки була сформульована на законодавчому рівні у США – у законі «Про національну безпеку» (1947 р.). Хоча цікавим для науки є той факт, що термін «національна безпека»

вперше був уведений в американський державно-правовий лексикон ще президентом Т. Рузвельтом у 1904 р. і практично вживався до 1947 р. у сенсі оборони та розглядався як процес певної інтеграції зовнішньої, внутрішньої та воєнної політики держави [2, с. 15]. Таке пов'язане з обороноздатністю та військовим потенціалом держави бачення національної (державної) безпеки об'єктивно звужувало її прикладний простір, за межами якого залишалися безпека народу, громадянського суспільства, інтересів особистості, родини, різних соціальних груп [3, с. 147–153].

Отже, коли поняття «національна безпека» увійшло в політичний лексикон на Заході, воно використовувалося передусім як синонім обороноздатності держави і до середини 80-х рр. ХХ ст. під цим поняттям на Сході та Заході головним чином розуміли саме воєнну та політичну безпеку.

Але на початку 90-х рр. у теоретичних дослідженнях, філософсько-соціологічній і політичній літературі поняття «національна безпека» і проблему її забезпечення починають розглядати з різних сторін. Сьогодні як на Сході, так і Заході певною мірою сформувався загальне розуміння базових категорій, які використовуються при розробці проблеми національної безпеки. Це сприяє розробці достатньо структурованих, із відносно чітким понятійним апаратом керівних документів із питань забезпечення національної безпеки. Але досі у дослідників відсутня єдина думка, що доцільно розуміти під поняттям «національна безпека» – стан чи категорію, яка характеризує стан [4, с. 104].

Окремі науковці визначають пріоритет безпеки держави, обґрунтовуючи свою позицію тим, що у системі забезпечення національної безпеки провідну системоутворюючу роль відіграє держава. Саме державні органи і посадові особи формують нормативно-правову базу у сфері забезпечення національної безпеки, приймають рішення щодо запобігання і нейтралізації загроз, виконання яких має обов'язковий характер. Важливою також

є монополія держави на застосування державної військової організації та здійснення інших передбачених законами заходів примусового характеру щодо забезпечення національної безпеки [5].

Така неоднозначність щодо визначення «пріоритетності» тягне за собою різноманітність сучасних підходів до розуміння і тлумачення національної безпеки та її основних завдань не лише у науковій сфері, а й у нормативно-правових актах окремих держав. Сьогодні у світі не існує єдиного усталеного визначення терміна «національна безпека» та переліку сфер чи компонентів, які вона має охоплювати. Так, у науковому й експертному середовищі можна умовно виділити два підходи до трактування цього терміну: вузький і розширений [6, с. 5].

Вузьке трактування категорії «безпека» більшість науковців пов'язують із зовнішніми загрозами держави, а основну функцію більшості заходів щодо забезпечення безпеки держави традиційно приписують зовнішній політиці. У такому контексті саме національна безпека стає пріоритетною метою зовнішньої політики держави.

Отже, відповідно до вузького підходу військова могутність і політико-дипломатичний вплив є головними засобами забезпечення безпеки держави у міжнародних відносинах [7, с. 34]. У такому значенні для змісту національної безпеки визначальним є фактор військової сили. Однак такі визначення неправомірно звужують зміст поняття «національна безпека». Саме тому за сучасних умов є більш актуальним розширене тлумачення поняття національної безпеки.

Розширений підхід до змісту національної безпеки охоплює практично всі сфери суспільного життя і розглядається як захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також відсутність загроз національним цінностям і життєво важливим інтересам громадян, суспільства, держави. В. Ліпкан розглядає національну безпеку як

систему, яка «у широкому розумінні становить множину потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз і небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умови їх генезису, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю потреб нації, національних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України» [8, с. 5].

Зараз широкий підхід до визначення національної безпеки є більш популярним у науці, тому для розуміння сутності та вектору наукових пошуків варто розглянути поняття, наявні у доктрині у контексті цього напрямку.

У цьому контексті варто зазначити думку М. Свердана, котрий вважає, що національна безпека має три взаємозалежні рівні: безпеку людини (громадянина), безпеку суспільства та безпеку держави, а пріоритетність вказаних рівнів визначається дією багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів суб'єктивного й об'єктивного характеру, зокрема суспільних відносин, політичною системою, економічним укладом, ступенем розвитку інститутів громадянського суспільства, станом зовнішніх зносин з іншими країнами та іншими чинниками [9].

Таким чином, підсумовуючи наукові погляди на сутність національної безпеки та її концептуальне сприйняття, слід зазначити, що вона розглядається більшістю вчених як: а) стан захищеності особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз; б) найважливіша умова, за якої забезпечується життєдіяльність особи, суспільства і держави; в) захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави; г) своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам; д) ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи суспільства і держави [10, с. 27].

Чинний Закон України «Про національну безпеку України» [11] визначає національну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз. Зокрема, у системі національної безпеки України є такі структурні аспекти:

– соціально-економічний, що забезпечує стійкість соціально-економічної системи держави, вдосконалення структури народного господарства, захищеність його від зовнішніх і внутрішніх загроз, подолання кризових явищ в економіці та соціальній сфері; мінімізації їх наслідків;

– державно-політичний, що полягає у забезпеченні територіальної цілісності України, недоторканості її кордонів, внутрішніх і міжнародних інтересів Української держави та її впливу на світовій арені, захисту державно-політичного ладу від спроб ліквідувати чи змінити його неконституційним шляхом, а також прав і свобод громадян, виживання у випадках катастроф і стихій;

– національно-культурний, що забезпечує погодження інтересів громадян України всіх національностей, запобігання конфліктам і ворожнечі на національному ґрунті, реалізацію демографічної та міграційної політики як засобу гармонізації національних і соціальних відносин, відродження і примноження національної духовної та матеріальної культури народу, підвищення рівня його освіти;

– екологічний, що створює механізми для запобігання деградації та оздоровлення навколишнього середовища, піклування про здоров'я народу, формування соціально-правових та економічних умов, що виключали б можливість заподіяння шкоди навколишньому середовищу з боку інших країн світу, їхніх державних структур, підприємців та окремих громадян [12, с. 132].

Основними правовими актами, які визначають засади зовнішньої та внутрішньої політики та повноваження державних органів України у сфері національної безпеки, є:

1. «Декларація про державний суверенітет України», прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. [13]. Із Декларації випливає, що Україна як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення, здійснює захист й охорону національної державності українського народу.

2. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» 24 серпня 1991 р. [14]. Із цієї постанови випливає, що Україна оголосила про свою незалежність, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами.

3. Конституція України [15], яка визначає основні засади національної безпеки. Відповідно до ст. 1, 2, 3, 17, 18 і 92 Конституції України, визначаються основи та принципи національної безпеки й оборони, цілі й основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству й кожному громадянину захист від загроз. Захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Зокрема, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 92 Конституції України [15], держава за допомогою законів визначає основи національної безпеки, організації Збройних Сил України та забезпечення громадського порядку.

4. «Заява про без'ядерний статус України», яка прийнята Верховною Радою України 24 жовтня 1991 р. [16], де зазначено, що наявність на території України ядерної зброї колишнього СРСР є тимчасовою.

5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики, схвалені Верховною Радою України 1 липня 2010 р. [17]. У цьому документі зазначено, що Україна буде демократичну правову державу, першочерговою метою якої є забезпечення прав і свобод людини.

Щодо джерел правового забезпечення національної безпеки слід зазначити, що

останнім часом прийнято низку законів і підзаконних нормативних актів, які прямо або опосередковано регулюють сферу національної безпеки, зокрема Закони України «Про національну безпеку України» [11], «Про Раду національної безпеки і оборони України» [18], Стратегію національної безпеки України [19], Воєнну доктрину України [20] та ін.

Ст. 2 Закону України «Про національну безпеку України» передбачає, що правову основу державної політики у сферах національної безпеки й оборони становлять Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання Конституції та законів України інші нормативно-правові акти [11]. Відповідно до п. 4 ст. 13 Закону України «Про національну безпеку України» [11], Президент України видає укази й розпорядження з питань національної безпеки і оборони, які є обов'язковими до виконання на території України, зокрема указами Президента України затверджуються Стратегія національної безпеки України [19], Стратегія воєнної безпеки України [20], інші стратегії, доктрини, концепції, якими визначаються актуальні загрози національній безпеці, основні напрями та завдання державної політики у сферах національної безпеки й оборони, розвитку сектору безпеки й оборони. Ці нормативні акти є основою для розроблення конкретних програм за складниками державної політики національної безпеки.

Висновки. Систематизуючи існуючі наукові погляди на поняття та сутність національної безпеки та її концептуальне сприйняття, слід її розглядати як: 1) захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства та держави; 2) найважливіша умова, за якої забезпечується життєдіяльність особи, суспільства і держави; 3) стан захищеності особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз; 4) своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам.

Проведений аналіз нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у сфері національної безпеки, дає підстави стверджувати, що Законом України «Про національну безпеку України» [11] враховано передовий

світовий досвід і вимоги вітчизняного законодавства. Цим базовим Законом визначено основні елементи системи правового забезпечення правовідносин у сфері національної безпеки та принципи їх взаємодії.

Анотація

У статті проаналізовано і узагальнено основні теоретичні підходи щодо визначення поняття «національна безпека» та визначено правові основи регулювання сфери національної безпеки України. Аргументовано, що підхід до змісту національної безпеки охоплює практично всі сфери суспільного життя і розглядається як захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також відсутність загроз національним цінностям і життєво важливим інтересам громадян, суспільства, держави. Визначено, що правовідносини у сфері національної безпеки держави регулюються правовими нормами, які містяться в різних за формою, характером і юридичною силою нормативно-правових актах. Досліджено, що на основному етапі розвитку науки безпекознавства виділяють основні елементи структури національної безпеки: державну безпеку – поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; громадську безпеку – поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства, переважно, від внутрішніх загроз; техногенну безпеку – рівень захищеності від загроз техногенного характеру; екологічну безпеку і захист від загроз стихійних лих; економічну безпеку; енергетичну безпеку; інформаційну безпеку; безпеку особистості. Проаналізовано основні правові акти, що визначають засади зовнішньої та внутрішньої політики та повноваження державних органів України у сфері національної безпеки. Розкрито мету державної політики у сфері національної безпеки, що полягає у самозбереженні та розвитку своєї національної спільноти, адаптації нації до нових історичних умов, що динамічно змінюються, а завданням є реалізація національних інтересів, які визначають конкретні цілі внутрішньої та зовнішньої політики. Досліджено категоріально-правові аспекти становлення національної безпеки, зокрема її поняття та зміст, а також різноманітні сучасні підходи до розуміння і тлумачення її основних завдань не лише у науковій сфері, а й у нормативно-правових актах окремих держав, адже сьогодні у світі не існує єдиного усталеного визначення терміну «національна безпека» та переліку сфер чи компонентів, які вона має охоплювати.

Ключові слова: національна безпека, правове регулювання, ризик, загроза, національні цінності, життєво важливі інтереси.

Khatnyuk Yu.A. Concept and legal support of national security of Ukraine

Summary

The article analyzes and generalizes the main theoretical approaches to defining the concept of “national security” and defines the legal bases for regulating the national security sphere of Ukraine. It is argued that the approach to the content of national security covers virtually all spheres of public life and is seen as the protection of vital interests of the individual, society and state from external and internal threats, as well as the absence of threats to national values and vital interests of citizens, society, state. It is determined that legal relations in the field of national security of the state are governed by legal norms, which are contained in different in the form, nature and legal force of normative legal acts. It has been researched that at the main stage of the development of the science of security studies the main elements of the structure of national

security are distinguished: state security – a concept that characterizes the level of protection of the state from external and internal threats; public safety – a concept expressed in the level of protection of the individual and society, mainly from internal threats; technogenic security – the level of protection against technogenic threats; environmental safety and protection against natural hazards; economic security; energy security; information security; personal security. The basic legal acts defining the principles of foreign and domestic policy and powers of state bodies of Ukraine in the field of national security are analyzed. The purpose of the national security policy, which is to preserve and develop its national community, to adapt the nation to new and changing historical circumstances, is revealed, and the task is to realize national interests that determine the specific goals of domestic and foreign policy. The categorical and legal aspects of national security development, in particular its concept and content, as well as various modern approaches to understanding and interpreting its basic tasks not only in the scientific field but also in the normative legal acts of individual states, because today there is no single in the world a well-defined definition of the term “national security” and a list of areas or components that it should cover.

Key words: national security, legal regulation, risk, threat, national values, vital interests.

Список використаних джерел:

1. Чумак В.В., Бернадський Б.В. Теоретико-правовий аналіз понять «національна безпека» і «державна безпека». *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 20. С. 95–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2014_20_12.
2. Петровский В. Доктрина «Национальной безопасности» в глобальной стратегии США. Москва : Международные отношения, 1980. Ст. 333.
3. Мельник О.В. Розуміння категорії «національна безпека» у вітчизняному та зарубіжному правознавстві. *Держава і право*. 2007. Вип. 38. 776 с.
4. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник. Київ : НАДУ, 2012. 730 с.
5. Глазов О.В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія*. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_10.
6. Резнікова О.О., Цюкало В.Ю., Паливода В.О., Дрьормов С.В., Сьомін С.В. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України. Київ : НІСД, 2015. 58 с.
7. Зиба Р. Институционализации европейской безопасности. Варшава : Вчений, 2004. С. 34.
8. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С., Яковенко О.О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2006. 256 с.
9. Свердан М.М. Національна безпека: макроекономічний контекст. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2013. Вип. 1. С. 82–87. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Vkib_2013_1_21
10. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
11. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
12. Ядуха С.Й., Лисак О.М. Національна безпека України. її основні аспекти, принципи та загрози. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 5. Т. 1. С. 131–136.

13. Декларація про державний суверенітет України, яка прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
14. Про проголошення незалежності України : Постанова України від 24 серпня 1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
15. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
16. Заява про без'ядерний статус України, яка прийнята Верховною Радою України 24 жовтня 1991 р. № 1697-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12>.
17. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
18. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05 березня 1998 р. № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.